

УДК 314.125

Шушпанов Д.

ТРАКТУВАННЯ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Розглянуто трактування «здоров'я населення» в соціально-економічному вимірі. З'ясовано підходи до визначення та дослідження категорії «здоров'я населення». Подано авторське бачення цього поняття. Визначено, що найпрогресивнішим напрямком у сфері збереження здоров'я населення є дослідження соціально-економічних детермінант здоров'я як таких, що більш повно визначають здоров'я населення на певний період часу в певному просторі.

Ключові слова: здоров'я, детермінанти, здоров'я населення, парадигма, концепція, збереження здоров'я.

Ситуація зі здоров'ям населення, що склалася в Україні, є критичною. Заходи, вжиті на рівні різних інституцій, залишаються переважно неефективними, а інколи просто популістськими. Низька ефективність системи охорони здоров'я підтверджується незадовільними показниками захворюваності та смертності. На нашу думку, потрібна кардинальна зміна фундаментальних основ збереження здоров'я, яка полягатиме в переорієнтації політики з подолання наслідків хвороб на усунення причин їх виникнення. Для цього необхідна трансформація всіх сфер, відповідальних за формування здорової нації: системи державного управління, медицини, освіти, культури, мас-медіа тощо. Лише за умови комплексної стратегії можливе подолання негативних тенденцій, що загрожують національній безпеці. Особливо актуалізується питання збереження здоров'я нині, коли, з одного боку, змінюється вектор розвитку українського суспільства, а з іншого – триває зовнішня військова агресія Росії, наслідками якої є значні втрати населення: зростання смертності й захворюваності, еміграція.

Розгляд здоров'я населення в соціально-економічному контексті не новина для української науки і практики. При цьому більшість дослідників аналізують його через призму громади (громадське здоров'я) та чинників, що можуть на нього впливати (С. Дудник, І. Жалінська, Н. Левчук, Е. Лібанова, В. Москаленко, Н. Рингач, І. Рожкова). Досліджень у руслі концепції «здоров'я населення», в контексті соціально-економічної детермінованості здоров'я небагато (Т. Подвисоцька, Н. Фогт).

Будь-яка концепція має ґрунтуватися на теоретико-методологічних наукових підходах, підтверджених практичними оцінками. У 2014 р. новий Уряд України представив Концепцію побудови національної системи охорони здоров'я України, яка передбачає державно-громадську модель управління системою охорони здоров'я та містить низку цікавих інновацій. Однак ґрунтується

вона на принципах попередніх концепцій та програм, що передбачали не комплексність збереження здоров'я населення зусиллями всіх суспільних інститутів, а лише реформування медичної галузі.

Сучасна концепція «здоров'я населення», погляди на яку розглянуто у даній статті, є комплексним підходом до збереження здоров'я. В його основу покладено дослідження соціально-економічних детермінант як визначальних для здоров'я населення нинішнього суспільства.

Мета статті полягає у виявленні соціально-економічних засад парадигми здоров'я і науковому обґрунтуванні місця та ролі концепції «здоров'я населення» у формуванні здоров'я.

Населення – це, з одного боку, достатньо поширена і загальнозрозуміла, але з іншого – складна категорія. Найчастіше, коли йдеться про населення, в слов'яномовному середовищі мають на увазі сукупність людей, які проживають на певній території. Це узагальнене розуміння населення. Його предметна специфіка залежить від того, об'єктом якого пізнання воно є:

- ✓ економіку населення цікавить з позиції виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг;
- ✓ соціологія розглядає населення насамперед з позиції його соціальної структури, соціальної стратифікації та соціальної поведінки;
- ✓ демографія досліджує населення передусім з позиції його відтворення, при цьому важливими є якісні показники населення (на відміну від статистики, де вирішальне значення мають кількісні ознаки). Тому варто погодитися з думкою В. Медкова про те, що населення в демографічному контексті – це сукупність людей, яка самовідтворюється [1, 68]. Власне, для демографії та соціології категорія «населення» є об'єктивною та визначальною;
- ✓ спільні точки в дослідженні населення мають демографія і статистика – людина може бути тільки в одному місці будь-якого моменту часу і тому має бути врахована тільки раз. Тому статистика використовує поняття населення у своєрідному значенні, особливо при визначенні вибірки;
- ✓ інституційно населення можна визначити як громадян країни, особливо коли його розглядають стосовно тих, хто ними керує. До речі, власне з цього ракурсу вважаємо, що найбільше точок дотику – між громадським здоров'ям і здоров'ям населення;
- ✓ юридична специфіка полягає у правових відносинах функціонування населення;
- ✓ генетика досліджує інтербридинг груп населення, які характеризуються генетичною неперервністю через кілька поколінь.

Отже, населення є специфічною, універсальною і багатоаспектною категорією. Здоров'я – один із таких аспектів. При дослідженні здоров'я населення необхідно брати до уваги всі перераховані, а також інші погляди на населення.

Учені А. Мерков, М. Бедний і А. Шаталов зазначили, що поняття «здоров'я населення» безпосередньо пов'язане з поняттям «життєдіяльність населення». Вони трактують «здоров'я населення» як стан життєдіяльності організму, що забезпечує йому необхідні умови для виконання біологічних і видоспецифічних (суспільно-трудова) функцій. Також вважають, що поняття «здоров'я населення» є комплексним, інтегрованим, що відображає цілісну сукупність стану здоров'я різних груп населення, які відрізняються одна від одної за соціально-економічними, географічними, демографічними, психологічними, етнічними та іншими ознаками [2, 132].

Можна було б погодитися з таким визначенням, як би не трактування його як стану. «Здоров'я населення» не може бути станом, у зв'язку з тим, що його показники постійно змінюються залежно від детермінант, які його визначають.

Дослідник Ю. Лісцін (1988) вважає, що здоров'я населення – це не проста сума даних (хоча й інтегрально, тобто цілісно, єдино, взаємопов'язано виражених яким-небудь показником у кількісно-якісному вигляді), що відображають результати вимірювання морфологічних (антропометричних) і психофізіологічних параметрів людини, доповнена результатами лабораторно-інструментального обстеження та суб'єктивною оцінкою індивідом свого здоров'я (самопочуття) [3, 14].

Зрозуміло, що автор намагається відділити поняття «здоров'я населення» від «нездоров'я населення». У цьому є слушність, адже дуже часто «здоров'я населення» розглядають з позиції уникнення хвороб. Ми – прихильники чіткого погляду: має бути мотивація досягнення здоров'я, а не уникнення хвороби. Однак таке визначення не підходить для оцінювання здоров'я населення ще й через те, що характеризує більше індивідуальне, а не групове здоров'я. Відтак воно суперечить узагальненням, які ми здійснили стосовно категорії «населення».

У подальших дослідженнях Ю. Лісцін запропонував розглядати здоров'я населення за соціальними stratami, що, на нашу думку, доречно. Однак точніше було б соціально-економічних strat.

Науковці П. Смелов, М. Карманов та інші трактують «здоров'я населення» як основну властивість людської спільності, її природний стан, що відображає індивідуальні реакції членів спільності, їх здатність у конкретних умовах найбільш ефективно здійснювати соціальні та біологічні функції [4, 18].

На жаль, автори недооцінюють економічні аспекти здоров'я населення, зокрема, й економічну функцію.

Дещо в іншому аспекті трактують «здоров'я населення» науковці Західної Європи та Північної Америки. Більшість підходів до визначення категорії «здоров'я населення» тут пов'язані із соціальними детермінантами, які визначають його стан та динаміку (рис. 1). Однак нюансів, які при цьому розглядають, – багато.

Суто з позицій соціальних детермінант «здоров'я населення» проаналізували Дж. Данн з М. Хейсом та Дж. Ласт. Зокрема Дж. Данн і М. Хейс зазначили, що «здоров'я населення» вимірюється індикаторами стану здоров'я і пере-

буває під впливом соціального, економічного та фізичного середовищ, індивідуальної поведінки стосовно здоров'я, особистих якостей і навичок, біології людини, розвитку дітей у молодшому віці, а також медичних послуг [5, 7].

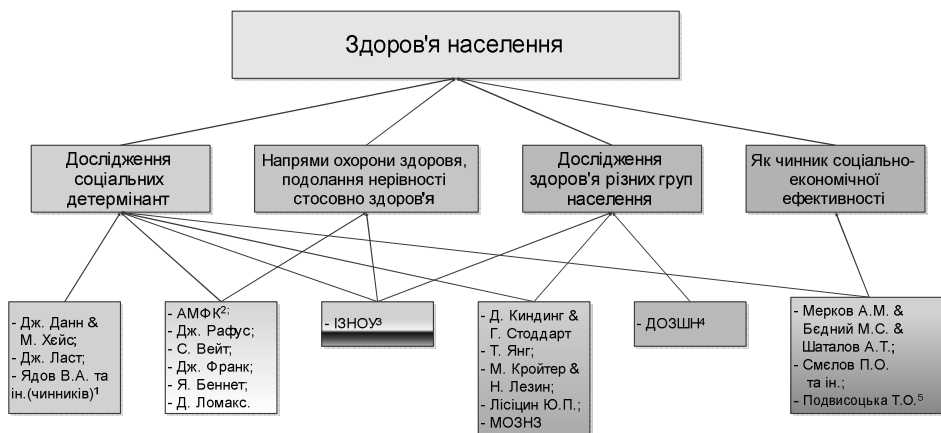

Рис. 1. Підходи до визначення та дослідники категорії «здоров'я населення»

1. У даному випадку йдеться про чинники, а не про детермінанти.
2. Асоціація медичних факультетів Канади.
3. Інститут здоров'я населення Оттавського університету (Канада).
4. Департамент охорони здоров'я штату Нью-Йорк (США).
5. Для всіх наведених у цій групі йдеться про чинники, а не про детермінанти.

Попри те, що у даному випадку термін «детермінанти» не використовують, зрозуміло, що йдеться саме про це. Крім цього, автори виходять за межі соціальних детермінант, враховуючи біологію людини.

На відміну від них, Дж. Ласт у «Словнику охорони здоров'я» використав термін «детермінанти», хоча трактує «здоров'я населення» як таке, що залежить від фізичних, біологічних, поведінкових, соціальних, культурних, економічних та інших чинників. На його думку, «здоров'я населення» вимірюється показниками стану здоров'я. Даний термін також використовують для опису академічної дисципліни, пов'язаної з дослідженнями детермінант і динаміки здоров'я населення» [6, 18].

Низка авторів при визначенні категорії «здоров'я населення» поряд із соціальними детермінантами акцентує увагу на охороні здоров'я та подоланні нерівності стосовно здоров'я.

Наприклад, Дж. Рафус описав «здоров'я населення» як «основу для вивчення детермінант здоров'я та їх наслідків для здоров'я» [7, 242]. На його думку, визначення «здоров'я населення» охоплює зміцнення здоров'я, його детермінанти, принципи справедливості, міждисциплінарні дослідження, медико-санітарну інформацію, освіту.

С. Вейт зазначав, що здоров'я населення використовують для характеристики двох різних видів діяльності:

1) дослідження детермінант здоров'я;

2) як основу для розроблення стратегій і більш ефективного розподілу обмежених ресурсів охорони здоров'я [8, 60].

Із погляду причинно-наслідкових зв'язків дане визначення здоров'я населення дещо втрачає сенс, адже вивчення детермінант здоров'я дає змогу поліпшити здоров'я населення, а не навпаки.

Дж. Франк пише, що «новий синтез здоров'я населення збільшує наше розуміння детермінант здоров'я та підтверджує необхідність фахівців охорони здоров'я критично розглядати соціальну нерівність і політику, підтримувати їх». Власне, цей автор одним із перших заговорив про подолання соціальної нерівності як підґрунтя нерівності стосовно здоров'я [9, 86].

Згодом Я. Беннет описав «здоров'я населення» як підхід до здоров'я, який спрямований на поліпшення стану здоров'я всього населення і на зменшення нерівності стосовно здоров'я між його групами. Для досягнення цього він вивчав у широкому діапазоні чинники та умови, що визначають здоров'я [10, 12].

Цей автор також не використовує поняття «детермінанти», однак пов'язує «здоров'я населення» з чинниками та умовами, що є, по суті, детермінантами як здоров'я, так і нерівності стосовно нього.

Своєю чергою, Дж. Ломак відзначив, що дослідження здоров'я населення є основою для політики у сфері охорони здоров'я: «здоров'я населення» зосереджене на моделях хвороби і здоров'я в популяціях. Дослідження здоров'я населення спрямоване на виявлення взаємозалежних умов і чинників, що впливають на здоров'я населення протягом їх життя. Це тлумачення призначене для застосування, розроблення і реалізації політики та дії щодо поліпшення здоров'я всіх людей» [11].

До цієї групи можна віднести й трактування «здоров'я населення» Асоціацією медичних факультетів Канади (АМФК), за яким «здоров'я населення» є поєднанням тенденцій у галузі охорони здоров'я та детермінант у популяції, які формують ґрунтовну концептуальну основу для висновків про те, чому одні люди здоровіші за інших. У АМФК також зазначили, що «здоров'я населення» – це парадигма, яка об'єднує широкий спектр дисциплін: від біологічних до соціальних, спрямовуючи увагу на здоров'я як на важливу соціальну мету та пропонуючи політичні підходи до зміцнення здоров'я [12].

Частина дослідників «здоров'я населення» наголошують, власне, на другій частині, тобто населення, під яким розуміють, як правило, не просто територіальне розселення, а поділ на різні групи: географічні, соціальні, економічні, демографічні тощо.

Найбільш яскравим щодо цього є визначення «здоров'я населення», розміщене на сайті Департаменту охорони здоров'я штату Нью-Йорк (США). «Здоров'я населення» у даному випадку віднесене до стану здоров'я та охорони здоров'я в рамках групи людей, а не до стану здоров'я однієї людини. Зміцнен-

ня «здоров'я населення» охоплює його розуміння та оптимізацію в широкому географічному сенсі [13].

Інші дослідники, попри поділ населення на групи, звернули увагу на їх детермінованість. Зокрема, Д. Кіддинг та Г. Стоддарт зазначали, що консенсусу стосовно визначення «здоров'я населення» поки ще нема. Одні розглядають його як міждисциплінарну галузь, що орієнтується на показники здоров'я груп, які можуть бути визначені по-різному (наприклад, працівники на робочому місці, населення різних регіонів, конкретні етнічні групи, інваліди або ув'язнені). Другі розглядають «здоров'я населення» як дослідження, що має на меті пояснити і (або) впливати на рівні розподілу здоров'я всередині та між популяціями. Для третіх «здоров'я населення» – це низка детермінант: біологічних, генетичних, поведінкових, соціальних, екологічних та їх взаємодія між окремими особами й групами в часі [14].

Іншого підходу до визначення «здоров'я населення» дотримуються М. Кройтер та Н. Лезін, які поділили усі дослідження на дві групи. До перших вони віднесли тих, що визначають «здоров'я населення» як новий термін, що підкреслює впливову роль соціальних і економічних сил у поєднанні з біологічними та екологічними чинниками, котрі формують здоров'я населення. До других – тих, що інтерпретували «здоров'я населення» як мету поліпшення показників стану здоров'я певної групи населення [15, 36].

Науковець Т. Янг визначив «здоров'я населення» як «концептуальну основу для роздумів про те, чому здоров'я деяких людей краще, ніж інших». Також він стверджував, що дослідження «здоров'я населення» вивчає причини захворювань, прогнозує ризики для здоров'я в окремих осіб та громад і пропонував рішення щодо запобігання проблемам зі здоров'ям, контролю за ними. Для досягнення цих цілей дослідники «здоров'я населення» мають співпрацювати з епідеміологією та з низкою інших соціальних, гуманітарних, біомедичних наук [16, 12].

Міністерство охорони Нової Зеландії у Глосарії Стратегії охорони здоров'я Нової Зеландії окреслило «здоров'я населення» як «здоров'я груп, сімей та громад, яке визначається за місцевістю, біологічними, соціальними чи культурними критеріями» [17].

Найбільш комплексним є підхід до трактування «здоров'я населення» Інституту здоров'я населення Оттавського університету (Канада). При цьому єдиного визначення немає – «здоров'я населення» характеризують різними аспектами залежно від сфери його застосування:

- ✓ в академічній сфері «здоров'я населення» інтегровано з багатьох дисциплін. Метою в даному випадку має бути моніторинг тенденцій у галузі охорони здоров'я, щоб вивчити його детермінанти, запропонувати заходи стосовно зміцнення здоров'я або запобігання хвороби, а також для обговорення варіантів досягнення цих заходів;
- ✓ у галузі наукових досліджень «здоров'я населення» вивчають як детермінанти патернів здоров'я і хвороби в групах людей, а не в окремих осіб. Як і соціологія чи демографія, це поняття фокусується на чинни-

ках, що впливають на здоров'я значної чисельності людей, а не детермінантах індивідуального стану здоров'я;

- ✓ як політична концепція «здоров'я населення» відіграє помітну роль у пошуку раціональної основи для розподілу ресурсів охорони здоров'я, їх збалансування, зміцнення здоров'я, профілактики та лікування хвороб. Це має зменшити витрати на охорону здоров'я і максимізувати прибуток для здоров'я суспільства в цілому;
- ✓ як об'єднуюча парадигма, яка пов'язує багато дисциплін – від біологічних до соціальних, фокусує їх на здоров'я як важливу соціальну мету та здійснює значний внесок у фундаментальну науку [18].

Даний підхід об'єднує всі трактування «здоров'я населення»: й ті, що пов'язані з охороною здоров'я, й ті, що досліджують «здоров'я населення» як здоров'я окремих груп, і навіть ті, які пов'язані з економічною ефективністю («максималізація прибутку»). Однак ключовою у визначенні залишається прив'язка дослідження «здоров'я населення» до його детермінант.

Перші дослідження, пов'язані з концепцією «здоров'я населення», опубліковані й в Україні. Це, зокрема, праці Т. Подвисоцької, яка визнає і враховує зовнішні чинники, що впливають на здоров'я населення, зазначаючи: «Підхід до здоров'я населення за факторною обумовленістю є дуже важливим, оскільки дає змогу комплексно дослідити фактори, що здійснюють вплив на формування здоров'я населення» [19, 5]. Однак при цьому автор розглядає «здоров'я населення» в основному як складову людського капіталу та один з важелів економічного зростання, тобто як чинник виробництва.

Ми ж радше погоджуємося з думкою Д. Кіндига про те, що головною проблемою «здоров'я населення» є встановлення оптимального балансу інвестицій (наприклад, долари, час, політика) в кілька детермінант здоров'я (наприклад, поведінка, навколишнє середовище, медична допомога, генетика) протягом життя, що максимально узагальнить показники здоров'я та мінімізує несправедливість стосовно здоров'я на популяційному рівні [20, 140].

Відтак, наш аналіз підходить до визначення категорії «здоров'я населення» свідчить про актуальність її дослідження, інноваційність сприйняття та перспективність використання отриманих результатів. Можна виділити три основних аспекти дослідження «здоров'я населення»:

- ✓ детермінованість здоров'я, яка полягає у тому, що його стан і динаміка, особливо на популяційному рівні, зумовлені низкою факторів, які безпосередньо або опосередковано впливають на здоров'я. Перелік цих детермінант достатньо широкий, але особливу роль у сучасних умовах відіграють соціально-економічні;
- ✓ відмінність здоров'я у демографічних, соціальних, географічних та інших групах. Статеві і вікові структури, шлюбний стан, приналежність до певної соціальної страти, різні територіальні громади та інші групові ознаки населення є основою для дослідження «здоров'я населення»;

- ✓ політична зумовленість «здоров'я населення», яка полягає у розробленні відповідних напрямів політики у сфері охорони здоров'я на основі досліджень детермінант здоров'я у різних групах населення.

Враховуючи викладене, здоров'я населення, на нашу думку, – це здоров'я різних соціально-демографічних і територіальних груп населення, яке визначається низкою детермінант, що змінюються у часі. Дослідження здоров'я населення відіграє ключову роль для формування та реалізації політики в галузі охорони здоров'я, адже, по-перше, змінює вектор фінансування у напрямку поліпшення соціально-економічних детермінант здоров'я, а по-друге, дає змогу оперативно і гнучко реагувати на зміни у соціально-демографічних структурах населення з метою вибору найбільш ефективних й адресних напрямів допомоги населенню для реалізації потенціалу здоров'я, його збереження (у т. ч. медичної допомоги).

Напрямки подальших досліджень пов'язані з аналізуванням детермінант здоров'я населення, розробленням критеріїв їх відбору та оцінюванням ступеня впливу на здоров'я населення різних груп і територіальних одиниць.

Shushpanov D. Interpretation of health: social and economic context. Treatment of «population health» considered in socio-economic terms. It was found approaches to identify and study the category of «public health». The article presents the author's vision of the concept. Determined that the most progressive direction in preserving health is the knowledge of the socio-economic determinants of health, such as that largely determines the health of the population for a certain time in a certain area.

Key words: health determinants, health, paradigm, concept, keeps healthy.

Шушпанов Д. Трактівка здоров'я населення: соціально-економічний контекст. Рассмотрены трактовки «здоровье населения» в социально-экономическом измерении. Выяснены подходы к определению и исследованию категории «здоровье населения». Представлено авторское видение этого понятия. Определено, что наиболее прогрессивным направлением в сфере сохранения здоровья населения является познание социально-экономических детерминант здоровья как таковых, что в большей степени определяют здоровье населения на определенный период времени в определенном пространстве.

Ключевые слова: здоровье, детерминанты, здоровья населения, парадигма, концепция, сохранение здоровья.

Література

1. Медков В. М. Демография [Текст]: учеб. пособ. / В. М. Медков. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 448 с.
2. Мерков А. М. Социально-демографические изменения и здоровье населения [Текст] // А. М. Мерков, М. С. Бедный, А. Т. Шаталов // Общество и здоровье человека. – М.: Медицина, 1973. – С. 132–149.

3. Лисицын Ю. П. Здоровье человека – социальная ценность [Текст] / Ю. П. Лисицын, А. В. Сахно. – М. : Мысль, 1988. – 175 с.
4. Смелов П. А. Методология экономико-статистического исследования демографической безопасности и здоровья общества : моногр. [Текст] / П. А. Смелов и др. – М. : МЭСИ, 2009. – 160 с.
5. Dunn J. R. Toward a Lexicon of Population Health [Text] / J. R. Dunn, M. V. Hayes // Canadian Journal of Public Health Supplement (November/December), 1999. – P. 7–10.
6. Last J. M. A dictionary of public health [Text] / J. M. Last. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 2007. – 407 p.
7. Rafuse J. Population-health concept challenges dominance of clinical medicine [Text] / J. Rafuse // Canadian Medical Association journal. – 1995. – Vol. 152. – P. 242.
8. Vail S. Clarifying population health [Text] / S. Vail // Canadian Nurse. – 1995. – № 91 (7). – P. 59–60.
9. Frank J. W. Why «Population Health»? [Text] / J. W. Frank // Canadian journal of public health = Revue canadienne de santé publique. – 1995. – Vol. 86. – № 3. – P. 162–164.
10. Bennett J. Investment in Population Health in Five OECD Countries [Electronic resource] / J. Bennett. – Available at : <http://www.oecd.org/health/health-systems/2510907.pdf>.
11. Lomax G. Environmental Health Investigations Branch, Oakland, California [Electronic resource] / G. Lomax. – Available at : http://www.cdc.gov/nceh/tracking/wkshop04/pdfs/11_lomax.pdf.
12. AFMC Primer on Population Health [Electronic resource]. – Available at : <http://phprimer.afmc.ca/Part1-TheoryThinkingAboutHealth/Chapter1ConceptsOfHealthAndIllness/PublicandPopulationHealth>.
13. Making New York the Healthiest State: Achieving the Triple Aim [Electronic resource]. – Available at : https://www.health.ny.gov/events/population_health_summit/docs/what_is_population_health.pdf.
14. What is Population Health Research? Description and Selected Readings [Electronic resource]. – Available at : <http://www.healthandsocietyscholars.org/143124/143629>.
15. Kreuter M. Improving everyone's quality of life: a primer on population health [Text] / M. Kreuter, N. Lezin. – Seattle : Group Health Community Foundation, 2001. – 154 p.
16. Young T. Population health: concepts and methods / T. Young. – New York : Oxford University Press, 1998. – 315 p.
17. The New Zealand Health Strategy: Ministry of Health, N.Z. [Electronic resource]. – Available at : <http://www.health.govt.nz/publication/new-zealand-health-strategy/>.
18. What is Population Health? [Electronic resource]. – Available at : <http://courseweb.edteched.uottawa.ca/POP8910/Notes/Definitions.htm/>.
19. Подвисоцька Т. О. Комплексна оцінка здоров'я населення та його впливу на економічне зростання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / Т. О. Подвисоцька. – К., 2009. – 21 с.
20. Kindig D. A. Understanding Population Health Terminology / D. A. Kindig // The Milbank quarterly. – 2007. – Vol. 85. – № 1. – P. 139–161.